

MARJA-LIISA HONKASALO JA TEEMU PÄIVINEN

ESITETYN JA ELETYN VÄLISSÄ

Tiivistelmä

Tarkastelemme tässä artikkelissa vieraskokemuksen läpi esitystaide-teostamme *Puhelinkoppi - yhteys kummaan*. Tarkoitamme kummalla elettyä mahdolltomuutta, tunkeutuvaa ja kutsumatonta esitetyn ja eletyn välisessä suhteessa, jotain mikä karkaa hallinnasta ja minkä kohtaamisen jälkeen mikään ei ole ennallaan. Tutkimme kummaa ruumiidenvälisessä tapahtumallisessa tilassa, ruumiin ja ei-inhimillisen välisessä suhteessa. Pyrimme perustelemaan, miten välisyydessä syntyy arkistoja ruumiidenvälisinä käytäntöinä ja tutkimme esitystapahtuman kuluessa sellaista syntymisprosesseja ja mahdollisuuksia. Arkistot eivät teoksessamme jäsenny ainoastaan muistamisen tai säilömisen merkityksessä, vaan myös tapahtumallisina ja odottamattomina: sattumanvaraisina, uutta aloittavina, tuottavina, salaisina tai välisyyden tapahtumina. Argumentti perustuu esityksen analyysiin näkökulmasta, jossa olemme tekijöitä ja osanottajia. Esitys rakentuu kolmen toimijan varaan, joita tarkastelemme teoksen esiintyjinä: soittaja, puheluun vastaaja sekä puhelinkoppi. Esityksessä kummaa edustaa soittajan kokemus kuulluista äänistä, jotka ovat hänelle todellisia, mutta joita muut eivät kuule. Kokemus välitetään puhelimessa vastaanottajalle.

Abstract

This article is about an archive seen as an event located between experience and expression. It is based on our performance *Connecting phone booth* and the research carried on it. Through the prism of lived impossibility, the pathic, we, the ethnographer and the Live Artist, have performed and studied hearing and listening as an unexpected event that disturbs and surpasses common boundaries. We argue that the touch of the pathic creates the archives as contingent, secret events, or as something that can enable new beginnings. Consequently, the archives do not solely preserve spaces or collections but function as unexpected and unique movements and practices. In our performance, the persons with an uncanny experience of hearing voices without a perceived source can give a phone call to the booth. It is located on a public square and the call can be answered by anyone passing by. The performance is carried out by three actors. In addition to an actual person who gives the call and the one who answers, the phone booth also takes the role of an actor. In that role, it mediates between what is said and heard and has a crucial part in making the time delay between. The three actors together constitute a network that makes the performance and the archives possible.

Johdanto

Soittaja [esiintyjä] kysyi, haluaisinko keskustella tästä kokemuksesta. En osannut sanoa oikein mitään, ja kerroin hänelle olevani aika sanaton ja hämmentynyt. Soittaja yritti pienillä kysymyksillä saada minua selittämään mistä hämmennys johtuu, mutten osannut kertoa, joten päätimme lopettaa puhelun [- -] En uskaltanut tai osannut kysyä ennakoon miettimiäni kysymyksiä, sillä ne eivät tuntuneet sopivan aiheeseen, vaikka ne eivät liittyneet mihinkään tietynlaiseen kokemukseen. Tuntui oudolta kysyä häneltä, milloin hän kuuli ensimmäisen kerran ääniä, koska pelkäsin että [- -] en vain ymmärtänyt sitä. Tuntui oudolta kysyä miltä äänien kuuleminen tuntui. (Ote osallistujan haastattelusta Tampereen Teatterikesästä 7.8.2018).

Julkisessa tilassa toteutettava osallistava esitystaideteoksemme *Puhelinkoppi - yhteys kummaan*¹ sallii ja tuo jaettavaksi kokemuksen kummasta. Esitystä varten rakennettu puhelinkoppi tarjoaa vuoropuhelun mahdollisuuden äänten kuulijan ja ääniä kuulemattoman välille. Äänten kuuleminen ilman havaittavaa äänilähdettä on eletty mahdottomuus *par excellence*. Freudin käsite *Unheimlich*, kumma tai outo, on monessa mielessä osuvin käsite sellaista ilmiöiden ja kokemusten ryppäälle, jossa kotoinen muuttuu vieraaksi, jopa kammottavaksi. Kokemuksissa on piirteitä, jotka hämmentävät tai pelästyttävät, ne saattavat saada kokijan sanattomaksi tai pois tolaltaan joksikin aikaa tai kenties jopa vuosiksi. Sanoinkuvaamattomuuden, yksinäisyyden ja hankalaksi koetun jaettavuuden ohella vieraskokemuksia yhdistää vielä yksi piirre: ne ovat aistimellisia, ruumiillisia. Tavallisen arjen keskellä odottamatta tapahtuvat kummat kokemukset koetaan aina omien aistien kautta, niissä on jotain samanaikaisesti tuttua sekä suunnatonta vierautta, joka saattaa saada ruumiin sanattomaksi, jäykäksi tai puutuneeksi. Arkiymmärryksen ylittävät kummat kokemukset eivät ole harvinaisia, mutta monesti kokijat vaikenevat niistä, usein häpeän pelosta. Äänten kuulemista vailla näkyvillä olevaa lähdettä on pidetty vuosikymmenten ajan sairauden oireena ja psykiatrian alaan kuuluvana kysymyksenä². Kuitenkin taiteilijat ovat kuvanneet niitä myös erotettuina sairauden tai häiriön kontekstista, samoin kokemukset saattavat ovat tuttuja tutkijoille uuden hypoteesin tai oivaltamisen yhteydessä.

Esitystaiteilijan ja etnografitutkijan muodostamalle työparille äänten kuuleminen, kumma, on vieraskokemus, jonka läpi on mahdollista tarkastella esityksen liikkeelle sysäämiä kokemuksia ja tapahtumia. Haluamme kysyä, millaisia mahdollisuuksia esitystaiteellisella työllä on kumman kokemuksen ilmaisuun ja jakamiseen. Kuvaamme artikkelissa sekä teoksemme *Puhelinkoppi - yhteys kummaan* esitystä että sen vastaanottoa. Jälkimmäisen analyysiin olemme käyttäneet osallistuji-

1 *Puhelinkoppi - yhteys kummaan*. Teemu Päivinen, Marja-Liisa Honkasalo ja ryhmä Suomen Moniääniset ry:n jäseniä. Ensiesitys 2017, seuraavat esitykset pidettiin 2018 sekä 2019.

2 Äänten kuuleminen, AVH (Auditory Verbal Hallucination) luokitellaan psykiatriassa hallusinaatioksi ja psyykkisen sairauden, psykoosin, useimmiten skitsofrenian oireeksi. Diagnostiikassa potilaan oma kokemus äänistä ei ole merkittävässä asemassa. American Psychiatric Association APA (*DSM-5(R)*), 2013.

en haastatteluja, heidän havainnoitejaan sekä arkistoitua aineistoa tapahtumista, joita esitys on virittänyt. Artikkelimme jakaantuu kolmeen osaan. Ensimmäisessä osassa kuvaamme esitysteostamme sekä sen kulkua ja kohtaloita. Toisessa osassa kirjoitamme arkistosta tutkimuksen piirissä käytyjen keskustelujen perusteella. Artikkelin kolmas osa hahmottaa arkistoja esitetyn ja eletyn välissä.

Nimitämme menetelmäämme, jossa esitystaide ja etnografia ovat jatkuvassa vuoropuhelussa keskenään, ajattelemiseksi esityksen kanssa ja esitystä vasten. Työmme liittyy keskusteluihin, joita käydään performanssifilosofian³, esitystaiteen ja -tutkimuksen sekä etnografian piirissä. Niillä on paljon yhteistä⁴. Ajattelu esityksen kanssa rakentuu esitystutkimuksen, taiteellisen työn ja etnografisen tutkimuksen välisiin liitoskohtiin. Etnografisessa tutkimuksessa pitkäkestoinen ja viipyyvä, rakenteiden ohella myös yksityiskohtiin ja vuorovaikutuksiin huomion kiinnittävä osallistuva kenttätyö toimii metodologisena perustana. Meille esitys on tällainen kenttä⁵ ja siitä käsin ja siihen palaten lähtevät liikkeelle myös teoreettiset oletukset ja keskustelumme teorioiden kanssa. Tero Nauha on tiivistänyt:

Voisi sanoa, että performanssifilosofia ei ole vakavan ja filosofisen ajattelun vastaista, vaan ajattelua, jonka asento on epävakaa. Se on performatiivista ajattelua ilman perimmäistä oletusta siitä, mitä ajattelu on.⁶

Koska meille esitys toteutuu ajatteluna ruumiidenvälisessä tilassa, olemme alttiina jatkuvalle epävakaudelle. Olemme valinneet tutkimusasetelmamme metodiseksi prismaksi kumman, sillä se paitsi jäsentää

3 Performanssifilosofian keskusteluihin meitä liittyy myös Bruno Latourin keskeinen rooli työssämme. Palaamme hänen merkitykseensä myöhemmin. Latourin ajatukset ovat innoittaneet pitkään esitystaidetta, filosofiaa ja etnografiaa. Tero Nauhan esittämä näkökulma performanssifilosofiaan on kiinnostava usean muun joukossa. Laura Cull O'Maoilearcain ja Alice Lagaayn (2020) toimittamassa teoksessa lukuisat taiteilijat, tutkijat ja filosofit esittelevät performanssifilosofiaan eri tulokulmista lähteviä keskusteluja. Niissä ei kuitenkaan fenomenologia ole esillä, kuten meidän artikkelissamme.

4 Ks. myös Varto 2017.

5 Esitystaiteen ja etnografian suhteista Porkola 2014; Arlander et al. 2015; myös Fischer-Lichte 2008.

6 Nauha 2019.

ruumista ja toiseutta, myös luo jännitteen niiden kesken. Sidomme teemoja toisiinsa Bernhard Waldenfelsin fenomenologisen ajattelun avulla, mikä on uusi avaus performanssifilosofiseen keskusteluun. Tarkastelemme kohdettamme Waldenfelsille keskeisten käsitteiden vieraskokemuksen ja paattisuuden kautta. Kumman vaikutus ulottuu eri rekistereihin, kaikkeen, missä on kyse vieraskokemuksesta, altistumisesta vieraalle: kulttuuriin, ajatteluun ja aistisuuteen, ruumiiseen ja mieleen. Lisäksi keskittyminen kumman ilmiöön auttaa säilyttämään tuntuman paattisuuden vierasperäiseen ulottuvuuteen, joka hukkuu helposti vaikkapa tutkijan normaaliin representatiiviseen tutkimusotteeseen mutta jolla on mahdollisuus saada onnistuneita ilmentymiä taiteessa.

Nimitämme äänten kuulemista vieraskokemukseksi, ja tarkoitamme sillä kokemuksen murtumaa, joka syntyy vieraan odottamattomasta tunkeutumisesta. Waldenfelsin⁷ ajattelussa paattisuus merkitsee "asennon muuttumista epävakaaksi" siinä merkityksessä, että oma kokemus muuttuu vieraaksi, oudoksi ja heterogeeniseksi, eletty mahdottomuus puolestaan kuvaa murtuman seurauksena syntyvää mahdotonta, "itseään vastaan hangoittelevaa kokemusta". Kokemus ei ole ainoastaan jotain, mikä soljuu intentionaalisesti, vaan se terävöityy, sähköityy vieraan, kumman antaman yllättävän haasteen ja siihen vastaamisen välityksellä⁸. Ajatus on kiinnostava, koska Waldenfels kulkee kokemuksen ajattelussaan ikään kuin toisin päin, fenomenologisen kokemustutkimuksen vastavirtaan: hän aloittaa vieraan kohtaamisen keskeisestä merkityksestä, sen aiheuttamasta säröstä, minkä jälkeen mikään ei ole ennallaan. Jäsennämme kummaa esitystaideteoksessamme vaikutetuksi tulemisen kautta.

Waldenfelsin ajattelua seuraten vieraskokemuksessa on jotain radikaalisti sattumanvaraista ja juuri sen haluamme ottaa vakavasti. Kokemuksessa saattaa yllättäen tulla kohdatuksi, vieraan kohtaamaksi ja koskettamaksi ennalta suunnittelematta, ennalta kysymättä. Kokemuksen

7 Waldenfels 1999, 92; ks. Santanen 2017, 292. Waldenfels jatkaa Freudin Unheimlichen ajatusta vieraskokemuksesta kokemuksen murtuman näkökulmasta. Vieraskokemus tarkoittaa sitä, että itse kokemus muuttuu vieraaksi ja siitä syntyy "itseään vastaan hangoitteleva kokemus, eletty mahdottomuus", kuten Santanen tiivistää (ks. Waldenfels 2006/2011, 18).

8 Waldenfels 2000, 365–388.

voi silloin mieltää jonain, jossa tapahtuu, jossa asiat näyttäytyvät. Vieras aiheuttaa levottomuutta, mikä saa aikaan ehkä uusia suuntia; merkitys syntyy kohtaamisen ja sen antaman haasteen virittämänä.⁹

Puhelinkoppi - yhteys kummaan

Puhelinkoppi - yhteys kummaan on puhelinkopissa yhdelle yleisön jäsenelle kerrallaan puhelimen välityksellä toteutuva osallistava esitystaideteos. Julkisessa tilassa esitystilana toimivassa puhelinkopissa kohtaa kolme toimijaa: äänten kuulija, joka soittaa, osallistuja, joka vastaa, sekä puhelinkoppi, kumma toimija. Toimijaverkostoa koskevassa ajattelussaan Bruno Latour (esim. 1999) laajentaa toimijoiden ja niiden välisten suhteiden tilaa ja tuo toiminnan analyysiin myös ei-inhimilliset toimijat, niiden väliset kytkökset, suhteet ja liitokset. Meille puhelinkoppi on esiintyjä, joka välittää kuulemisen ja kuulemattomuuden välillä ja tekee niiden välisestä viiveestä tapahtuman, josta kumma kumpuaa.

Teoksen suunnittelua virittivät etnografityöparin aiemman tutkimushankkeen *Mieli ja toinen*¹⁰ tulokset, joista tämän teoksen kannalta tärkeimmät ovat kumman käsitteellistämässä kohdatut tieteellisen ajattelun rajat. Tulokset haastoivat tiedettä esitystaiteelliseen kosketukseen kumman kanssa¹¹ sekä tutkimaan vieraskokemusta taiteen tulkintarekistereissä. Lisäksi teosta motivoi tarve luoda mahdollisuuksia vieraskokemuksille ja niitä kokeneille tulla kuulluiksi arkisessa ja julkisessa tilassa. Useat ihmiset, joiden kohdalle on sattunut kumman kokemuksia, kokevat tarvetta jakaa ja keskustella ko-

9 Ajatus kokemuksen responsiivisuudesta ei ole uusi. Se on alun perin peräisin Gestalt-teoreettisesta keskustelusta, kuten monet ruumiinfenomenologiset ideat (ks. Goldstein 1934; Anne Harrington on tehnyt hänen tutkimuksestaan seikkaperäisen katsauksen vuonna 1999). Responsiivisuutta ja vierautta kokemuksessa on analysoinut kirjallisuuden näkökulmasta hahmoterapeuttien aikalainen, kielen ja kirjallisuuden tutkija Mihail Bahtin (1929).

10 *Mieli ja Toinen*, Suomen Akatemia (2012–2016, hanke 266573) ks. esim. Honkasalo 2017a.

11 Näille ajatuksille perustui *Ruumis ja toinen* -tutkimuksen (Koneen Säätiö 2018–2020) rakentaminen esittävien taiteiden ja tieteen väliseksi hankkeeksi, joka antaa mahdollisuuden tutkia kumman vain osin artikuloitavissa olevaa luonnetta.

kemuksistaan¹². Kuitenkin vallitsevien tieteellisten tulkintarekistereiden tarjoamat selitykset näille kokemuksille ja niitä kokeville ovat olleet patologisoivia. Välttääkseen leimaantumista tai pahimassa tapauksessa työpaikkansa sekä muiden sosiaalisten suhteiden menettämistä monet ovat vaienneet kokemuksistaan ja näin kokemukset ovat muodostaneet vaiettuja arkistoja. Esityksessä *Puhelinkoppi - yhteys kummaan* ovat esiintyneinä toimineet Suomen Moniääniset ry:n¹³ jäsenet, joilla on äänten kuulemiseen tai muuhun kumman kategoriaan luokiteltavia kokemuksia. Samoin esiintyneinä ovat toimineet työryhmän jäsenten tuttavat ja kollegat. Puhelimen välityksellä tapahtuva esitys on mahdollistanut esiintyjien anonyymiyden, sillä heidän ei ole tarvinnut olla fyysisesti esityspaikalla. Osallistuvan yleisön rooli esityksissä on olennainen: esitys rakentuu valtaosin esiintyjän ja osallistujan dialogin varaan. Käytämme tässä tekstissä esityksen yleisöstä nimitystä osallistuja.

Esitys alkaa puhelimen soidessa kopin sisällä. Tämä merkitsee osallistujalle kutsua astua sisään esitystilana toimivaan puhelinkoppiin, nostaa puhelimen luuri ja vastata siihen. Puhelimessa esiintyjä esittää kokemuksensa kummasta. Puhelut toteutetaan anonyymeinä. Kopin sisällä esiintyjän ja osallistujan välisessä puhelinkeskustelussa kokemusta ei pyritä kummankaan osapuolen taholta rajaamaan tai ottamaan haltuun eikä arkistoiimaan vallan arkistoihin. Koppi toimii tilana erilaisille kumman kokemuksille tulla jaetuiksi ja kohdatuiksi kummina, edelleen ihmetystä ja hämmästyystä tuottavassa rekisterissä. Säilyttäessään tasa-arvoisuutensa suhteessa erilaisiin hallitseviin valta-arkistoihin, esiintyjien jakamat eleyt mahdottomuudet, kumman kokemukset muistuttavat ajattelun ja maailman tietoineen olevan vielä keskeneräisiä, pitäen näin yllä jännitettä, esiarkistollista tilaa, joka mahdollistaa uusia alkuja. Puhelu alkaa esiintyjän kertoessa puhelimesta omakohtaisen kokemuksensa äänten kuulemisesta, minkä

12 Honkasalo 2017b.

13 Suomen Moniääniset ry on yhdistys, jonka tarkoituksena on edistää ääniä kuulevien ihmisten hyvinvointia heitä tukemalla, yhdistämällä ja aktivoimalla. Se toimii yhteistyöjärjestönä äänien kuulemiseen liittyvissä asioissa ja edistää ääniin liittyvän tiedon ja tutkimuksen tuntemusta. Yhdistyksen jäsenistö koostuu pääasiassa ihmisistä, joilla on kokemusta äänien kuulemisesta, mutta mukana on myös läheisiä ja mielenterveysalan ammattilaisia.

jälkeen avautuu mahdollisuus juuri esitetyn kokemuksen virittämälle keskustelulle esiintyjän ja osallistujan välillä. Puheluun vastannut osallistuja on esityksen aikana ja sen jälkeen yksin, yleisön edustajana, toisin kuin yhdessä katsottavassa esityksessä, jossa teos asettuu sellaisenaan yhdessä havaittavaksi ja keskusteltavaksi. Puhuttuun ja kuultuun perustuva esittämisen tapa luo soittajan ja kuulijan välille erityisen suhteen, joka on avoin sattumanvaraisuudelle jossain määrin toisella tavalla kuin katsomiseen perustuvassa esityksessä¹⁴. Käsitämme esiintyjän ja osallistujan välistä suhdetta eleinä¹⁵, mikä antaa mahdollisuuden tavoittaa sattumanvaraisuutta. Scruti Balaa mukaillen eleet mahdollistavat samanaikaisesti kulttuurisen ja ruumiillisen rekisterin ja esityksen tutkimisen sekä kopin sisäpuolella että sen ulkopuolella. Esitystaideteoksen kannalta tärkeiksi muodostuivat erityisesti pyytämättä syntyneet - tai kutsumattomat - eleet. Tällaisessa rekisterissä tapahtuma voi tulla mahdolliseksi ja siinä nähdäksemme on esitystaiteen voima. Esityksen puhelut sattumanvaraisuuksineen nauhoitettiin. Esitys kestää noin 15 minuuttia, jonka jälkeen puhelu katkeaa ja osallistuja astuu ulos kopista.

Teosta on tähän mennessä esitetty kolmessa eri tapahtumassa kolmena eri versiona: taiteellisen tutkimuksen CARPA5 *Perilous Experience?* -konferenssissa Helsingissä (2017), Tampereen Teatterikesän *Mielen tilat* -festivaaleilla (2018) sekä *The Pathic Body and the Uncanny* -seminaarissa¹⁶ Helsingissä (2019).

14 Ks. Lehtonen, 2010.

15 Bala 2018, 136–137.

16 CARPA5: *Perilous Experience?*, Taideyliopisto, Taiteellisen tutkimuksen keskus 2017; Tampereen Teatterikesä, *Mielen Tilat* -festivaali 2018 sekä Koneen säätiön rahoittaman *Ruumis ja toinen* -hankkeen seminaari 2019.

Puhelinkopin koordinaatit ajassa ja tilassa

Puhelimen englanninkielinen vastine telephone kantautuu kreikkalaisesta alkuperästään modernin ajan englannin kieleen: *tele*¹⁷ + *phone*¹⁸, kaukaa + ääni, ääni välimatkan päästä. Myös kummassa ääntenkuulemiskokemuksessa kuulija voi tuntea äänen tulevan selkeästi itsensä ulkopuolelta, itselle vieraana ja usein välimatkan päästä. Puhelin toimii esityksessä välisyyden mahdollistajana ja esitystilaksi rajautuva koppi katkaisee julkisen ja yksityisen välisen tilan ja rakentuu näin erityiseksi kokemukselliseksi näyttämöksi.

Sana koppi, *booth*¹⁹, on johdettavissa protoindoeurooppalaisesta juuresta *bheue*, joka tarkoittaa olemista, eksistointia ja kasvua. Jos kuuntelemme sanan puhelinkoppi (telephone booth) kantamaa merkitysulottuvuutta etymologian kautta korviimme kaikuvasta vinkkelistä, sanat *tele* + *phone* vievät huomiomme ääneen, joka kantautuu tietoisuuteemme itsen, oman tilan ulkopuolelta. Sana *booth* antaa kopille esitystilana merkityksen, jossa jotain voi syntyä, olla olemassa ja kasvaa suojassa. Näin tarkasteltuna puhelinkopissa ikään kuin solmiutuu toisiinsa ihmisääniä, hälyä ja soraääniä arkitodellisuutemme raja-alueilta. Koppi rakentuu tilaksi, jossa soraäänit ja häly voivat alkaa muodostaa uusia tiloja ja arkistoja.

Puhelinkopissa äänten kuulijan kokemusta kuuntelevan sekä esiintyjän välinen keskustelu käynnistyy ja arkinen puhelinkoppi toimii topoksena, heterotopiana²⁰, missä kokemus tilasta ja sitä rakentavista suhteista muuttuu ja voi tulla jaettavaksi puhujien kesken fyysisestä välimatkasta huolimatta. Avital Ronell²¹ hahmottaa puhelimen jonain, joka horjuttaa itsen ja toisen, identiteetin ja asian, samoin kuin tilan alkuperää. Puhelimella itselläänkin on häilyvä identiteetti objektina, asiana, käyttövälineenä ja taideteoksena ja meille myös esiintyjänä kopissa. Puhelin ja puhelu mahdollistavat ajallisen ja tilallisen välisyyden, mistä olemme esityksessämme kiinnostuneita.

17 https://www.etymonline.com/word/tele#etymonline_v_7688

18 https://www.etymonline.com/word/phone#etymonline_v_46267

19 <https://www.etymonline.com/search?q=booth>

20 Foucault (1967/1984) käsittää heterotopian tilana, joka on outo, hämmentävä, ristiriitainen ja "toinen".

21 Ronell 1989, 9.

Ääntenkuulemiskokemus kummana kokemuksena voi hämmentää äänellisyiden ja kuuloaistimuksen ohella myös ajan ja paikan koordinaatioita. Seuraavassa puhelinkeskustelussa esiintyjä jakoi osallistujalle eletyn mahdollisuuden kokemuksen, jossa myös ajallisuuden ja koetun todellisuuden koordinaatit olivat liikkeessä. Kummaa kokemuksessa ei ainoastaan ollut esiintyjän kuulema ääni, aistimellinen kuulemistapahuma, vaan myös äänen kantama merkityssisältö, kuultu. Se tavoittaa tulevan, todentuvan hetken ennen sen aktualisoitumista tilassa ja ajassa:

Ja sit mun kaveri vastas [puhelimeen] ja mä sanoin sille et mennään, mä ehdotin yhtä baaria ja hän sanoi et se ei käy hänelle sen takia koska hän on ollut siinä pari iltaa sitten ja tota menis mieluummin muuhun ja hän ehdotti mulle sitten Rytmi-baaria. Mä sanoin et ookoo, et siellä en oo muutamaan vuoteen käynytkään, et nähdään Rytmissä, ja lähdin kävelemään sinne keskustasta Kallioo kohden. Panin mun puhelimen pois päältä, ni sit se ääni sanoi mulle sillä tavalla et kusä meet sinne Rytmiin ja sä avaat oven niin siellä ääriavemmalla kun katsot sinne nurkkaan on se mimmi kehen sä oot tällä hetkellä ihastunut, et se istuu siel pöydässä siinä niinku tota viimeisessä penkissä ja se näkee sut kun sä tuut sisään. Okei, että selvä. Ja jatkoin matkaa, menin sinne tota, menin sit Rytmiin ja avasin oven ja se oli justinsa siellä missä se ääni oli kertonut että se mimmi on. (ote soittajan kertomuksesta, CARPA5 2017).

Elokuville ja tv-sarjoille puhelin ja puhelinkoppi saattavat toimijoina venyä arkiymmärryksen yli. *Matrix*-elokuvasarjassa puhelin toimi välittäjänä, jonka kautta supertietokoneen luomasta lumetodellisuudesta, matrixista, pystyi siirtymään takaisin todelliseen maailmaan. BBC:llä vuodesta 1963 esitetyssä scifi-sarjassa *Dr Who* sarjan nimeä kantava päähenkilö matkustaa ajassa ja tilassa poliisipuhelinkopiksi naamioituneella aika- ja avaruuskone Tardis:lla (akronyymi sanoista Time and Relative Dimensions in Space). Kunnostaessamme esitystä varten Taideyliopiston Teatterikorkeakoulun rekvisiittavarastosta löytynyttä puhelinkoppia maalasimme sen siniseksi, englantilaisen poliisipuhelinkopin väriseksi, viittaamaan näin *Dr Whon* Tardisin ulkonäköön.

Puhelinkoppi - kumma toimija

Esityksemme analyysissä käytämme kulttuurintutkijan ja filosofin Bruno Latourin ajatuksia kummasta nimenomaan toimijana - ei ainoastaan mielen sisällä, vaan myös poliittisessa elämässä ja maailmassa. Kumma jäsenyytys tapahtumallisena²², se saa aikaan toimintaa ja aiheuttaa seurauksia. Latourin ajatus kummasta toimijana legitimoituu kumman yhteiskunnalliseen ja poliittiseen ruumiidenväliseen todellisuuteen, jossa elämme: oudot ja arkiymmärryksen ylittävät kokemukset ovat tosia eivätkä harhoiksi tai yksinomaan mielen sisäisiksi luokiteltavia asioita.

Toimijaverkostoteorian mukaan toiminta - enempää kuin mielestämme esityskään - ei käynnisty rationaalisen ihmisyyksilön, ei ohjaajan eikä esittäjän mielessä, vaan se tapahtuu kollektiiveissa, yhteisöllisissä voimien verkostoissa ja niiden välisissä liitoksissa. Latour laajentaa toimijoiden ja niiden välisten suhteiden tilaa ja tuo toiminnan analyysiin myös ei-inhimilliset toimijat, niiden väliset kytkökset, suhteet, solmut ja liitokset. Esityksessämme puhelinkoppi toimii hybridinä, paljastuen siten rekvisiitan ja esitystilan ohella myös toimijaksi, esiintyjäksi. Tuija Kokkonen on tuonut esiin englanninkielisen sanan 'actor' kaksiulotteisuuden ja viittaa Latourin huomioon siitä, että yhteiskuntatieteen toimijaa merkitsevä termi 'actor' on peräisin teatterista: "Actor-sana ei käänny suomeksi samassa kahtalaisessa, näyttelijän ja toimijan

Valokuvan otti Jaakko Loisa Tampereen *Mielen tilat*-festivaaleilla.

22 Latour 1999; Honkasalo 2017b, 196-230.

merkityksessä. Olen kääntänyt sen yleensä toimijaksi, joskus myös esiintyjäksi”, Tuija Kokkonen kirjoittaa.²³ Ymmärrämme tässä tutkimuksessa puhelinkopin kummana toimijana, mutta yhtä lailla esiintyjänä, jonka kanssa työskentelemme. Niinpä tämä teksti on osittain myös vastaamista kopin moniulotteisen luonteen tuottamaan kummasteluun.

Puhelinkoppi mukanaan kantamine merkityksineen ja ulottuvuuksineen toimii Latouria mukaillen solmuna²⁴, mikä hahmottaa esityksellisen ja etnografisen toiminnan verkostollista rakennetta. Solmu on havainnollinen käsite, koska se kuvaa yhdessä-tapahtumista myös tilallisesti toiminnan yllätyksellisyyden ja ennalta-arvaamattomuuden lisäksi. Toiminta ei ole jotain, minkä yksilötoimija toteuttaa yksin rationaalisten valintojen siivittämänä, vaan toiminta tapahtuu. Toimijoille ei myöskään oleteta ominaisuuksia valmiiden olemusten merkityksessä, vaan suhteissa muihin toimijoihin sellaisen yhteisen tilan puitteissa, jossa moninaiset toimijat vaikuttavat toisiinsa. Käsitteistö, jossa myös suhde, kytkentä ja käännös ovat keskeisiä, havainnollistaa väitettä ei-inhimillisten toimijoiden merkityksestä toimijaverkostossa. Toimija, joka tuo muutoksen tapahtumien kulkuun, saattaa saada aikaan kääntämisen, käännöksen, tapahtuman, jota ei voi ennustaa etukäteen. Käännös ei ole yksisuuntainen, vaan siinä kolmas asettaa kaksi toimijaa kosketuksiin ja siten käännöksessä muuttuvat niin kääntämisen kohde kuin kääntäjäkin.

Koppi ei toiminut esityksessämme ainoastaan esitystilana, rekvisiittana ja esiintyjänä, vaan ajatteleminen esityksen kanssa, suhteessa puhelinkoppiin, tarkoitti sen osallistumista myös kirjoitusprosessiin. Kirjoitamme kopin myötävaikutuksella, kopin tuottaman osallistumisen kokemuksesta käsin. Latourin mukaan suhteet ja välitykset toimijoiden välillä ovat tärkeitä. Suhteiden mukana syntyy toimintaa luonnehtiva ennalta-arvaamattomuus ja muutos: juuri se toimijalle ominaisin piirre, mitä ei voida ennustaa etukäteen. Erilaisille asioille, esineille ja aineille syntyy toimijan paikka riippuen siitä, mihin ne osallistuvat ja mitä suhteita ne luovat muiden kanssa ja kuinka ne vaikuttavat. Solmu sisältää asioita, jotka

23 Kokkonen 2017, 57.

24 Latour 2015, 72.

voivat ”valtuuttaa, sallia, tarjota, rohkaista, mahdollistaa, ehdottaa, vaikuttaa, estää tai kieltää”²⁵. Toimijaverkosto tarkoittaa sitä, että kappaleet, esineet ja artefaktit tekevät ihmisten sijasta ja hänen kanssaan erilaisia asioita. Väite on meille tärkeä, koska se tarjoaa menetelmällemme pohjan ajatella esityksen kanssa. Latour jatkaa tähdentämällä, ettei ”mikään toiminnan tiede voi edes alkaa, ellei huolellisesti tutkita ja selvitetä ketkä siihen osallistuvat”.²⁶ Kopin kätkemät ja paljastamat toiminnalliset ja toimijuudelliset ulottuvuudet ovat pitäneet esitystaiteilijan ja etnografin hämmennyksen tilassa.

Arkiston käsitteestä

Puhelinkopissa tapahtuneet kohtaamiset ja niiden seuraukset kutsuvat ajattelemaan arkiston syntyä vuorovaikutuksellisenä ja monikollisena: sattumanvaraisena, väliaikaisena, hiljaisena tai äänettömänä. Olemme käyttäneet ongelman jäsentämiseen aineksia kolmelta suunnalta: sekä filosofian, esitystaiteen että kulttuurintutkimuksen keskusteluista. Esitetyn ja eletyn välisessä suhteessa arkisto on sekä liikkeessä että paikallaan, ikään kuin jo institutionaalisesti odottamassa arkistoitavaa. Jälkimmäisessä merkityksessä arkisto on lähimpänä muistia, kontrollia ja valtaa: perinteisimmin sitä, miten Foucault on useissa kirjoituksissaan hahmottanut arkiston tiedon, kontrollin ja kurinpidon diskursseina, joiden ytimessä normit syntyvät²⁷. Valta on kietoutunut tietoon siten, että niitä ei voida ajatella olevan olemassa vailla toisiaan²⁸. Osa esitysteokseemme kertyvää arkistoa on jäsennettävissä normeja ja identiteettejä tuottavana tai niitä esiin kutsuvana. Pelkästään äänten kuulijoiden ja kuulemista-

25 Latour 2015, 72.

26 Latour 2015, 72.

27 Foucault 1975/2000, 1969/2005.

28 Foucault'in ajattelussa tämä on keskeinen teema ja hän esittelee sitä erityisesti teoksissa [1975]2006b ja [2000]2002 ja arkiston kysymyksen liittyen teoksessa *Tiedon arkeologia* [1969] 2005.

pahtuman tieteelliset määrittelyt luovat normeja arkistoitumisen eri tasoilla ja muokkaavat sekä ammatillisen tiedon että "alistettujen tietomuotojen"²⁹ kohtaloita.

Foucault viittaa arkistoon sellaisena diskursiivisten muodostelmien kokoelmana, *assemblagen*, joka on ollut ihmisille mahdollista ajatella ja tuottaa tiettyinä historiallisena aikana ja tietyssä paikassa³⁰. Koska haluamme diskurssien ohella tutkia arkistoa tapahtumallisena eletyssä vuorovaikutuksessa, olemme etsineet käsitteellisiä keskustelukumppaneita myös muualta.

Työmme menetelmä, ajattelemisen esityksen kanssa, kutsuu miettimään teoreettisia lähestymisiä, jotka avaisivat näkökulmia meitä kiinnostavaan arkiston ennalta-arvaamattomuuteen. Tämä kysymys nousee todelliseksi Jacques Derridan arkistoa koskevassa esseessä, jossa arkisto näyttäytyy kahtalaisena, sekä alkamisen että hallinnan ja käskemisen merkityksessä.³¹ Meitä kiinnostaa Derridan ajatus arkistosta läpeensä heterogeenisenä: käskemisvallan ja institutionalisoinnin välisenä jännitteenä sekä suhteessa salaisuuteen ja kätköön jäämiseen. Kätköstä, yhteiskunnallisen ja usein pauhaavan ilmivallan rinnalle, tulee esiin omanlaisessaan liikkeessä piilotaajuinen ja tiedostamaton. Samoin muisti on kätkössä tilaisuuttaan vaaniva tapahtuma, joka pulpahtaa tietoisuuteen omaehtoisesti, mutta ei autenttisenä eikä "alkuperäisenä" vaan muuntuneena. Kohdistamme huomion välähdyksiin, jotka kimmahtavat esityksessämme esiin eivätkä ole tietoisesti poimittavissa muistin arkistoista.

Kulttuurintutkimuksesta ja esitystutkimuksesta peräisin olevat näkökulmat ohjaavat ajattelemaan arkistoa poliittisemmin. Esitystaideteokseemme osallistui henkilöitä, joiden kokemukset on varsin systemaattisesti suljettu arkistoinnin ulkopuolelle tai sijoitettu

29 Alistetuilla tietomuodoilla, *subjugated knowledge*, Foucault (2003, 7) tarkoittaa tietomuotoja, jotka jäävät historian ulkopuolelle: "[w]hen I say 'subjugated knowledges' I am also referring to a whole series of knowledges that have been disqualified as [- -] insufficiently elaborated knowledges: naive knowledges, hierarchically inferior knowledges, knowledges that are below the required level of erudition or scientificity."

30 Foucault 2014, 84.

31 Derrida, Jacques 1995, 9: "Arkhe we recall, names at once the *commencement* and *commandment*. This name apparently coordinates two principles in one".

sairauksien ja häiriöiden osastoihin.³² Sen vuoksi arkiston teoreettinen jäsenitys edellyttää vuoropuhelua myös sellaista syntyneiden arkistojen kanssa, jotka ovat hiljaisia tai äänettä. Feministisen tutkimuksen näkökulmasta Rodney Carter³³ korostaa vallan ja arkistojen välistä suhdetta. Hän kirjoittaa hiljaisuuden arkistoista ja kysyy, kuka oikeastaan pääsee arkistoitavaksi ja millaisin ehdoin se voisi tapahtua. Hän kuvaa arkistoja niiden näkökulmasta, jotka puuttuvat sieltä ja joiden kokemukset eivät arkistoidu eivätkä tule osaksi yhteistä kulttuurista muistia. Carterin ajatukset koskettavat monella tavoin meidän kysymyksiämme. Äänten kuulijoiden joukosta ovat arkistoituneet ainoastaan kuuluisuudet, ja he ovat onnistuneet löytämään paikan muualla kuin sairauksien arkistoissa³⁴. Kokoelmat muista äänten kuulijoista sijaitsevat yhteiskunnan psykiatrisissa arkistoissa. Siten heidän kokemuksensa kuuluvat Carterin luonnehtimaan hiljennettyyn arkistoon tai arkistoon, jota ei ole edes olemassa.

Osallistuja: oletko sä aikaisemmin puhunut kenellekään näistä?

Esiintyjä: ei, en ole koskaan ennen puhunut.³⁵

Esitystutkimuksen piirissä Diana Taylor ja Rebecca Schneider³⁶ ovat miettineet arkistojen tuottamaa historiallista kirjoitetun tiedon ylivaltaa ja sen poliittista ja taiteellista merkitystä. Esityksellinen toiminta tekee mahdolliseksi erilaisten arkistojen ja repertuaarien syntymisen ruumiidenvälisissä tiloissa. Toisin kuin kirjoitettu tieto ja siitä kertyvä tekstuaalinen arkisto, repertuaari syntyy ruumiillistuneista käytännöistä, ruumiillisten kulttuuristen muistojen varaan. Siksi repertuaarit ovat lähellä niiden käytäntö-

32 Foucault 2003.

33 Carter 2006, 217.

34 Poutanen 2015.

35 Ote puhelinkeskustelusta esityksessä *CARPA5* kongressissa.

36 Rebecca Schneider (2011) on teoksessaan *Performing remains* analysoinut esityksen merkitystä pysyvyyden kannalta. Esitys tekee mahdolliseksi kokemuksen säilymisen kulttuuristen, ruumiillisten käytäntöjen varassa ja säilymistä ruumiillisessa muistissa. Trauman yhteydessä kipu säilyy ja pysyy läsnä ruumiissa. Siten ruumiillinen muisti arkistoi tapahtuneen läsnäolevaksi.

jen kertymiä, joista Foucault kirjoittaa alistettujen tietomuotojen yhteydessä. Meidän esitystaideteoksemme ja artikkelimme kannalta Taylorin³⁷ tekemä erottelu arkiston ja repertuaarin välillä on tärkeä. Termi repertuaari tarkoittaa hänen mukaansa alun perin aarekammiota. Se viittaa silloin myös esineisiin, materiaalisiin toimijoihin - joiden piiriin voimme teoreettisesti sijoittaa puhelinkoppimme, todellisen aarteemme.

Esiarkisto

Arkistoa jäsentävät teorit eivät ole riittävästi jäsentäneet tapahtumallisuutta eivätkä arkistojen synnyn prosessuaalista luonnetta. Tapahtumallisuus, siten kuin Waldenfels ja Latour sitä lähestyvät, toimii työssämme teoreettisena käsitteenä, joka yhdistää toisistaan erillisiä ajattelun kenttiä. Liikkeessä olevien suhteiden mukana syntyy toimintaa luonnehtiva ennalta-arvaamattomuus ja muutos: tapahtumallisuutta ei voida ennustaa etukäteen.

Latour on omassa tuotannossaan kiinnostunut verkostoista ja välisyydestä yhteiskunnallisten ja kulttuuristen rakenteiden kysymyksenä. Se, mitä rakenteiden välissä, välisyyksien tiloissa tapahtuu, puolestaan kiinnostaa meitä. Tämän kysymyksen prismassa Latourin toimijaverkkoteorian kysymykset liittyvät fenomenologiseen ajatteluun ja inspiroivat meitä kirjoittajina.

Tematisoimme välisyyden Waldenfelsin avulla tapahtumallisuutena, jossa keskeistä ovat eriaikaisuus, viive samoin kuin myös esiarkistollisuus - alkua ja liike, jotka eivät ole vielä arkistoituneet. Paattinen kokemus on tapahtuma, joka saa alkunsa meitä koskettaneesta vierasta ja sen hetkisestä kyvyttömyydestämme vastata tuohon kosketukseen; se yllättää meidät, sillä se tapahtuu meille liian aikaisin. Paattisen kokemuksen ja siihen vastaamisen väliin jää ylittämätön ajallinen katkos, välisyys, jonka Waldenfels on nimennyt diastaasik-

37 Taylorin ((2003, 20) mukaan "The repertoire, on the other hand, enacts embodied memory: performances, gestures, orality, movement, dance, singing - in short, all those acts usually thought as ephemeral, nonreproducible knowledge. Repertoire, etymologically "a treasury, an inventory", also allows for individual agency, referring also to the "finder, discoverer," and meaning "to find out".

si, mikä tarkoittaa "astua kahtia", samalla tavoin kuin joutuminen ekstaasiin on "astua ulos". Paattista, ajallisesti ja tilallisesti tavoittamatonta, kummaa kokemusta ja siihen vastaamista ei voi ajatella toisistaan erillään, mutta niiden väliin jäävä ylittämätön aukko kutsuu ennalta-arvaamattomuuteen. Lisäksi se edellyttää luovaa ratkaisua. Esityksessämme puhelinkoppi kutsuu esiin piiloon jääneitä kokemusten arkistoja, se tuo dialogiseen suhteeseen kaksi toisilleen tuntematonta ja tuntemattomaksi jäävää keskustelijaa. Tapahtumallisuus virittää meitä tarkastelemaan keskustelua esiintyjän ja osallistujan välillä, eräänlaista radikaalia vuorovaikutusta, jossa vuorot eivät seuraa symmetrisesti toisiaan, vaan jossa kysymisen ja vastaamisen välille syntyy eriaikaisuutta ja hankausta. Tapahtumallisuus saa aikaan vuorovaikutuksen, jossa vuorot eivät palaudu jäännöksettä, vaan jotain jää vuotamaan yli.

Ajattelemme esiarkistoa ruumiidenvälisenä tapahtumana. Ruumis sisältää paattiselta kannalta katsottuna jo itsessään rajankäyntiä, toiseutta. Tätä osoittavat kummat ilmiöt muun muassa aistisuuden piirissä. Tutkimusasetelmamme perustuu näkemykseen, ettei ruumis palaudu objektiivisesti jäsennettäväksi fyysiseksi olioksi eikä äänten kuuleminen aistimus-responssi-tapahtumaksi. Näitä kaikkia luonnehtii vierasperäinen vaikuttuneisuus, altistuneisuus. Kysymme, meneekö aistisuuden normaali rooli ja järjestys Toisen kohtaamisesta sijoiltaan, ja jos, niin missä määrin?

Tältä pohjalta on mahdollista lähestyä sekä taiteellisesti että tutkimuksellisesti ruumiidenvälisyyttä. Pyrimme osoittamaan, että edellä kuvattua ruumiillisuutta on vain keskinäisen altistumisen ja paattisuuden muodossa. Tematisoimme välisyyden tapahtumaluontoisena, yllätyksellisenä, kummastuttavana. Tällainen kontakti ei rakennu osapuolten varaan, jotka solmivat suhteen, vaan tapahtumana, joka päinvastoin konstituoii osalliset keskinäisessä toiseudessaan. Välisyydessä on kyse rajailmiöstä, ei-kenenkään-maasta, keskinäisen saumakohdan jännitteestä, jonka osalliset jakavat mutta joka samalla myös jakaa ne. Tutkimme tätä välisyyden paradoksaalista kokemusta elettyinä mahdottomuutena, vieraskokemuksena, joka luo oman aikansa ja tilansa.

Vallan arkistot

Foucault'n mukaan kurinpidollinen ja väestöön kohdistuva valta tuottaa tiedon normin. Se on arvosidonnainen: normaali ei merkitse ainoastaan tavallista yleisyyden merkityksessä, vaan siihen liittyy myös arvottaminen ja arvostaminen ja siten yhteiskunnallisen vallan ulottuvuus. Kummat kokemukset, kuten äänten kuuleminen ilman näkyvää äänilähdettä, koetaan lähes aina yksin. Jotta ilmiö tai kokemus voidaan osoittaa todeksi, tieteellinen metodi edellyttää näytön kriteerinä näkyvyyttä ja visuaalista jaettavuutta³⁸. Singulaareilta, yksinäisyydessä koetuilta kummilta kokemuksilta sellainen puuttuu ja samalla tieteen totuudelta edellytettävä näyttö, evidenssi, ja legitimaatio sille, mitä voidaan pitää totena³⁹. Sen vuoksi ne luokitellaan varsin sujuvasti ei-terveyden tai poikkeavan puolelle, arvotetaan patologisiksi tai ainakin vähempiarvoisiksi ja usein stigmatisoidaan.

Kulttuurisesta tulkintarekisteristä ja yhteiskunnallisten instituutioiden luomista normeista ja käytännöistä riippuen kokemuksiin suhtaudutaan kuitenkin erilaisin tavoin. Taiteen piirissä eletty mahdollisuus saatetaan kohdata tekemisen kannalta olennaisena laaduna tai menetelmänä, taiteeseen suorastaan kuuluvana⁴⁰, ja uskonnollisissa, varsinkin karismaattisissa yhteyksissä ne ovat aina olleet suotuja tai tervetulleita, kunhan rekisteri on tunnustettu ja kaikkien tiedossa. Kansanparannuksen ja shamanismin piirissä kokemuksen voi sanoa sisältyneen ammatilliseen osaamiseen⁴¹. Kuten magian, myös nykyisten new age -liikkeiden sekä esoterian ja okkultismin piirissä kokemuksia pyritään suorastaan manipuloimaan esiin.

Instituutioiden suhtautuminen kummaan on merkittävä myös suojaamisen merkityksessä. Taideyliopiston Teatterikorkeakoulun CARPA5-

38 Virtanen ja Honkasalo 2020.

39 Äänten kuulemisen neuraalisia korrelaatteja on viime aikoina tutkittu ja löydetty äänten kuulemiskokemuksen aikana aktiiviteettia Brocan alueelta, ikään kuin kyseessä olisi normaali kuulemistapahtuma. Ks. esim. Rajj et al. 2009; Allen et al. 2008.

40 Gröndahl 2014, 89–90. "(Paattinen) ei tarkoita yleistä kaoottisuutta (...) vaan pikemminkin valmiutta ottaa vastaan ilmiöitä, joita ei välittömästi kykene ymmärtämään ja ottamaan haltuun totutuilla välineillä. Se merkitsee jonkinlaista etenemisen hitautta, joka mahdollistaa sen, että voi huomata omaan horisonttiin tunkeutuvan vierauden ja asettua alttiiksi sen kohtaamiselle".

41 Esim. Eliade 1976.

kollokvion yhteydessä (2017) järjestetyssä ensiesityksessämme tapahtui kohtaus, jossa esiintyjä tulkitsti anonymiteetin toisin kuin olimme ohjeistaneet. Tästä seurasi väärinymmärrys, mikä puolestaan johti erityisten vallan arkistojen syntyymiseen ja samalla merkittäviin muutoksiin seuraavissa esityksessä. Näiden tapahtumien jälkeen pulman teoksellemme synnytti sellaisen esitystaiteellisen muodon löytäminen, joka säilyttäisi esityksen ennalta-arvaamattoman tapahtumallisen luonteen. Millaisessa muodossa voisimme toteuttaa teoksen niin, että voisimme välttyä arkistoitumistapahtumilta jonka anonymiteetin rikoutuminen oli käynnistänyt? Seuraava esitys toteutettiin osana Tampereen Teatterikesän *Mielen tilat* -festivaaleja (2018). Valmistauduimme ohjeistamalla esiintyjää laatimaan kumman kokemuksensa ennalta käsikirjoitettuun muotoon. Näin pystyisimme ennakoimaan kokemukset, jotka tullaan esittämään. Samalla tapahtui tärkeä ja esityksellisesti keskeinen asia: itse esitystapahtuma muutti luonnettaan. Kun kokemukset muokattiin kertomuksen muotoon, esitetty kokemus kuihtui ja etääntyi⁴² kuten eräs osallistuja kirjoitti meille. *Ruumis ja toinen* -hankkeen *The Pathic Body and the Uncanny* -seminaarissa⁴³ (2019) toteutettuun esitykseen saimme mukaan vielä yhden uuden toimijan, Taideyliopiston eettisen toimikunnan. Se oli antanut työryhmällemme lausunnon⁴⁴, joka

42 Kolmannella esityskerralla, kun eletty oli muokattu käsikirjoitukseksi ja representoiduksi kertomukseksi, keskustelussamme esitykseen osallistuneen yleisön kanssa nousi esiin kysymyksiä. Eletyn kokemuksen muuntamista kertomukseksi kommentoi akatemitutkija Hanna Järvinen seuraavasti: "Jos tutkimuksen tutkimuksellisuuden lähtökohta on, että kuullun kertomuksen pitää aina olla sama, jotta kuulija saa saman tiedon, minusta lähtökohta rajaa jo kaikkein kiinnostavimman osan kokemuksellisuutta ulkopuolelleen (ja ottaa lähtökohdan luonnontieteellisestä tosinnettavuuden ajatuksesta tutkimuksen oletusarvona). Käsikirjoituksella tehdään siis jo hyvin suuri rajaus niin muodossa kuin fenomenologisesti itse kokemuksessa niin alkuperäisen kokija-kertojan kuin kuulijankin osalta, ja siten rajataan mahdollisuuksia merkityksellistää, ymmärtää, vieraantua, samastua, outouttaa, jne." (Hanna Järvinen, sähköpostiviesti 1.3.2019).

43 <https://www.researchcatalogue.net/view/509220/509290>

44 Yliopiston kehotuksesta veimme työme eettisen toimikunnan käsiteltäväksi. Saamassamme toimikunnan päätöksessä 6.2.2019 meitä pyydettiin kiinnittämään huomiota seuraaviin seikkoihin: 1) On mahdollista, että tutkimuksessa käsitellään arkaluontoisia henkilötietoja. Tutkijan tulee tehdä tutkimuksen vaikutustentariointi ennen tutkimuksen aloittamista. 2) Tutkijan tulisi tunnistaa tutkimuksen riskit paremmin ja kiinnittää huomiota erityisesti seuraavaan: 3) Esitykseen osallistuviin tarinankertajiin liittyvien riskien huomiointi: Tutkimuksessa toimitaan erityisen haavoittuvan ryhmän kanssa. Esitykseen osallistuvaan yleisöön liittyvien riskien huomiointi: Tutkimusasetelma voi aiheuttaa ahdistusta esitykseen osallistuvassa yleisössä. Esityksessä voi tulla ilmi yksityisten ihmisten henkilökohtaisia asioita, eivätkä puhelimeen vastaajat pysty välttämättä ennakoimaan, millaista tietoa he puhujalta kuulevat. Miten tähän liittyvät riskit huomioidaan?

tuki ratkaisua säilyttää eletty kokemus käsikirjoitetussa muodossa.

Miten elettyä mahdollisuutta voi teoksessa esittää siten, että esitys ei johtaisi arkistoitumiseen vastaavalla tavalla? Millaisiin esityksellisiin ja institutionaalisiin ehdoin sellainen on mahdollista? Miten laajamittainen vaara sisältyy siihen, että esityksessä sallitaan ennalta-arvaamattomuuden ja tapahtumaluonteisuuden päätinen kosketus⁴⁵?

X-Files - Salaiset arkistot

Pelkkä puhelinkopista kantautuva, menneistä vuosikymmenistä muistuttava lankapuhelimen pirinä saattaa nostaa esiin muistoja, joita ei tiennytkään muistaneensa. Käydessämme läpi kopissa nauhoitettuja keskusteluja, kiinnitimme huomiota esiintyjän ja osallistujan välisen vuorovaikutuksen aikana esiin nousseisiin kumman kokemuksiin, sellaisiin, joista esitykseen osallistuvalla yleisön edustajalla ei koppiin astuessaan ollut aktiivista muistikuvaa. Nimitämme näitä muistin arkistoja x-fileiksi, salaisiksi arkistoiksi, jotka esille pulpahtaessaan yllättävät kokijan.

Esiintyjä: ”Okei okei, onko sulla itsellä kokemuksia siten?”

Osallistuja: ”Ei ei äänistä, ei.”

Esiintyjä: ”Okei.”

[- -]

Osallistuja: ”Onks sillä niinku selkeesti sukupuoli sillä äänellä?”

Esiintyjä: ”Ei ei ei. Mä en oo miettinyt sen sukupuolta ikinä.”

Osallistuja: ”Joo.”

45 Työparin etnografi-tutkijalle vallan arkistojen kohtaaminen taiteen kontekstissa oli odottamaton ja hätkähdyttävä paattinen vieraskokemus. Hänellä on kulttuurintutkijan ja lääkärin koulutus ja hän oli haikunut yhteistyöhön esitystaiteilijoiden kanssa sen vuoksi, että taiteen suoma kumman vastaanotto tarjoi kokemuksellisen väljyyden, joka poikkeaisi hänen aikaisemmin kokemastaan.

Esiintyjä: ”Joo, hyvä kysymys, en oo miettinyt ikinä sukupuolta.”

Osallistuja: ”Joo, mä-”

Esiintyjä: ”Se on varmaan sen takia kun mä ajattelen että se on jotenkin mun ajattelua, niin se automaattisesti menee niinkun, jos ajattelis sukupuolta niin mieheks, mutta mä en oo ajatellut sitä tota kautta yhtään.”

Osallistuja: ”Oon mä yhen kerran, nyt mä muistan et mä oon yhen kerran kuullut äänen ja et se on ollut nimenomaan kuulokokemus, et mä oon kuullut sen äänen ja se on varoit-
tanut mua autosta, jonka alle mä meinasin jäädä. Ja se oli mun äidin ääni, vaikka mun äiti ei ollut lähimaillakaan.”

Lähestymme esityksessä esiinnousseita salattuja kansioita muistamisena, mikä poikkeaa siitä, mitä me muistamme tietämisen ja aktiivisen uudelleen muistelun kautta; muistamisena, jossa jotain nousee mieleen meistä riippumatta. Tämä johdattaa miettimään muistamisen ja paattisen kokemuksen samankaltaista kokemukselle altistavaa, passiivista luonnetta, jossa kokijat joutuvat ikään kuin tapahtuvan armoille.

Odottamatonta arkistoa etsimässä

On olemassa, oi munkit, jotain syntymätöntä, jotain, joka ei ole vielä tullut, jotain, jota ei ole vielä luotu, jotain, joka ei ole vielä hahmottunut; jos tätä ei olisi, ei olisi päämäärää. Mutta tämä on; tiellä on päämäärä.⁴⁶

Puhelinkoppi - yhteys kummaan kutsuu sattumanvaraiseen tilaan koskettamaan koskettamatonta, vierasta, elettyä mahdottomuutta. Teoksemme paattinen ele, jossa kohtaamiseen sisältyvä vieraus toimii esityksen perustana, tuo tapahtuman keskiöön epävarmuuden ja sattumanvaraisuuden ainutkertaisuuden. Puhelinkoppi toimii heterotopiana erilaisille kumman kokemuksille mahdollistaen niiden tulemisen jaetuiksi ja koh-

46 Buber 1993, 120.

datuiksi eleinä, nimenomaan kummina, edelleen ihmetystä ja hämmästyttä tuottavassa rekisterissä. Kumman kokemuksen tavoin myös meidän esitysteoksemme sai aikaan vastaavaa. Useat osallistujat kertoivat menneensä sanattomaksi, kokeneensa jotain uskomatonta. Syntyi myös muita voimakkaita reaktioita: joillekin kokemuksia rajan loukkaamisesta, ehkä epäeettiseksi ymmärrettyä - tai ainakin jostain, mitä ei voi pitää taiteena, mutta ei asiallisena kokeilunakaan. Tekijöille epävakaita asentoja. Syntyi tapahtuma, jotain villiksi tulkittavaa, joka rikkoi rajoja ja karkasi hallinnasta.

Esitystaiteellinen tavoitteemme asettui kiinnostavaan valoon ensimmäistä esitystä seuranneissa vaiheissa. Jouduimme miettimään muutosta esittämisen tapaan, esitetyt kokemukset rajattiin eletyn sijasta kertomuksiksi kokemuksista. Se vaikutti kokemuksen esittämisen ohella esiintyjien ja osallistujien väliseen suhteeseen ja käytössä oleviin eleisiin. Ihmetyksen ja hämmennyksen sijasta eräs Teatterikesän tapahtumaan osallistunut henkilö kertoi jääneensä kuulostelemaan harhaa. Hän kertoi, ettei uskaltanut tai osannut kysyä ennakkoon miettimään kysymyksiä, ”sillä ne eivät tuntuneet sopivan aiheeseen, vaikka ne eivät liittyneet mihinkään tietynlaiseen kokemukseen”. Eteemme nousi odottamaton sovinnaisuuden rekisteri: oliko esityksemme kumma ehkä väärällä tavalla outoa? Tämä kysymys on toistaiseksi jäänyt vastaamattomaksi, pohdittavaksemme.

Tässä artikkelissa olemme tutkineet esitetyn ja eletyn välistä suhdetta arkiston näkökulmasta. Teoksessamme arkistot eivät jäseny ainoastaan tiloina tai kokoelmina, vaan myös odottamattomana ja omanlaisenaan liikkeenä ja käytäntöinä. Vieraan kosketuksesta kertyvät arkistot saattavat välähtää sattumanvaraisina, ehkä uutta aloittavina, tuottavina tai salaisina. Muodon saatuaan ne lähtevät liikkeeseen taideteoksesta ulos yhteiskuntaan, instituutioihin tai kohti mielen salatuiksi jääneitä lukittuja lokeroita. Esitystaiteoksemme sai ajoittain vieraskokemuksen repäisemään tavanomaisen rajat ja tunkemaan odottamattomiin tiloihin, muodostamaan odottamattomia arkistoja.

Olemme tarkastelleet arkistoa esitystaiteen ja etnografian mahdollistamassa kaksoisvaloituksessa eleenä, jolla Derridaa mukailleen on aloittamisen ja uutta avaavan ohella vallan, kontrollin ja säilömismerkitys. Teoksemme antaa myös mahdollisuuden ajatella

arkistoja alkuina, käskemisen ohella myös avoimina uuteen. Etnografinen tutkimus on toistaiseksi antanut luonnosmaisen, mutta silti tärkeän kuvan kumman kokemuksesta ruumiidenvälisessä tilassa, mistä se on tavoitettavissa esitystaiteen rekisteriin ja arkistoon. Se on yksi alku, ja siitä voi jatkua esitystaiteen ja etnografian välinen yhteistyö.

Lähteet

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Online Etymology Dictionary. <https://www.etymonline.com/>,
https://www.etymonline.com/word/tele-#etymonline_v_7688,
https://www.etymonline.com/word/phone#etymonline_v_46267 ja
<https://www.etymonline.com/search?q=booth> Viitattu 8.8.2020.

Sopimusvuori ry. 2018. Kansainvälinen Mielen tilat -teatterifestari 7.-9.8.2018. Julkaistu 19.6.2018.
<https://www.sopimusvuori.fi/nasinkulma/2018/06/19/kansainvalinen-mielentilat-teatterifestari-7-9-8-2018/>

Uniarts. CARPA5. *The 5th Colloquium on Artistic Research in Performing Arts*.
<http://sites.uniarts.fi/fi/web/carpa/tietoa> (viitattu 1.2.2020).

Uniarts. 2016. CARPA5: Programme has been published! Julkaistu 02.02.2016.
https://sites.uniarts.fi/web/carpa/4/-/asset_publisher/yhbRkxQLJGsz/content/carpa5-is-coming-

Waldenfels, Bernhard. 2019. *Memory and Temporal Deferment*. The Helsinki Dialogues: The Future of Memory Helsinki 4.5.2019.

PAINETUT LÄHTEET

Allen, Paul, Larøi, Frank, McGuire, Philip & Aleman, André. 2008. "The hallucinating brain: A review of structural and functional neuroimaging studies of hallucinations." *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 32, 175–191.

American Psychiatric Association APA. 2013. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5(R))*. Washington, DC: American Psychiatric Association.

Arlander, Annette, Helena Erkkilä, Taina Riikonen & Saarikoski, Helena (toim.). 2015. *Esitystutkimus*. Kulttuuri-
osuuskunta Partuuna.

Bahtin, Mihail. [1929] 1991. *Dostojevskin poetiikan ongelmia*. Venäjästä suomeksi kääntäneet Paula Nieminen ja Tapani Laine. Helsinki: Orient Express.

Bala, Scuti. 2018. *The gestures of participatory art*. Manchester: Manchester University Press.

Buber, Martin. [1923] 1993. *Minä ja sinä*. Saksasta suomeksi kääntänyt J. Penttilä. Juva: WSOY.

Canguilhem, Georges. [1966] 1978. *On the Normal and the Pathological*. Ranskasta englanniksi kääntänyt Carolyn R. Fawcett. Dordrecht: Reidel.

- Colombetti, Giovanna. 2013. *The Feeling Body. Affective Science Meets the Enactive Mind*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Carter, Rodney. 2006. "Of Things Said and Unsaid: Power, Archival Silences, and Power in Silence." *Archivaria*, 61, 215–233.
- Cull O' Maoilearca, Laura & Lagaay, Alice, toim. 2020. *The Routledge Companion to Performance Philosophy*. London: Routledge.
- David, Anthony. 2004. "The cognitive neuropsychology of auditory verbal hallucinations: An overview." *Cognitive Neuropsychology*, 9, 107–124.
- Derrida, Jacques. [1995] 1996. *Archive Fever: A Freudian Impression*. Ranskasta englanniksi kääntänyt Eric Prenowitz. Chicago: University of Chicago Press.
- Eliade, Mircea. 1976. *Occultism, Witchcraft, and Cultural Fashions. Essays in Comparative Religion*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fischer-Lichte, Erika. 2008. *The Transformative Power of Performance: A New Aesthetics*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Foucault, Michel. [1967] 1984. "Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias." *Architecture/Mouvement/Continuité* 1984; ("Des Espace Autres," March 1967). <http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf>, 2.9.2020.
- Foucault, Michel. [1975] 2000b. *Tarkkailla ja rangaista*. Ranskasta suomeksi kääntänyt Eevi Nivanka. Helsinki: Otava.
- Foucault, Michel. [2000] 2002. "Truth and Power." Teoksessa *Power. Essential Works of Foucault 1954–1984*, toim. James D. Faubion. Ranskasta englanniksi kääntänyt Robert Hurley. Lontoo: Penguin, 111–133.
- Foucault, Michel. [1969] 2005. *Tiedon arkeologia*. Englannista suomeksi kääntänyt Tapani Kilpeläinen. Tampere: Vastapaino.
- Foucault, Michel. [1964] 2009. *Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason*. Ranskasta englanniksi kääntänyt Richard Howard. London & New York: Routledge.
- Foucault, Michel. [1966] 2010. *Sanat ja asiat. Eräs ihmistieteiden arkeologia*. Ranskasta suomeksi kääntänyt Mika Määttänen. Helsinki: Gaudeamus.
- Foucault, Michel. 2003. *Society Must Be Defended: Lectures at the College of France, 1975–1976*. London: St. Martin's Press.
- Freud, Sigmund. [1925] 1961. "A Note Upon the "Mystic Writing-Pad."" Teoksessa *The Standard Edition of the Complete Works of Sigmund Freud Volume XIX*, toim. James Strachey. Saksasta englanniksi kääntänyt James Strachey. London: Hogarth Press and the Institute for Psychoanalysis, 227–232.
- Freud, Sigmund. 1919. The 'Uncanny'. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XVII (1917–1919): An Infantile Neurosis and Other Works*, 217–256.
- Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Goldstein, Kurt. 1932. *Der Aufbau des Organismus. Einführung in die Biologie unter besonderer Berücksichtigung der Erfahrungen am kranken Menschen*. Den Haag: Nijhoff.
- Gröndahl, Laura. 2014. "Lavastus kohtamisena ja kosketuksena." Teoksessa *Kosketuksen figureja*, toim. Mika Elo. Helsinki: Tutkijaliitto, 72–91
- Harrington, Anne. 1999. *Goldstein, Kurt (1878–1965), neurologist and psychiatrist*. Julkaistu 8.11.2015 American Biographical sivulla: <https://www.anb.org/view/10.1093/anb/9780198606697.001.0001/anb-9780198606697-e-1400906>.
- Holt, Lucy & Tickle, Anna. 2014. "Exploring the experience of hearing voices from a first person perspective: a meta-ethnographic synthesis." *Psychology and Psychotherapy* 87(3):278–297. doi:10.1111/papt.12017.

Honkasalo, Marja-Liisa. 2018. "Neither real nor true". CARPA5 – Colloquium on Artistic Research in Performing Arts. <https://nivel.teak.fi/carpa5/marja-liisa-honkasalo-neither-real-nor-true-sharing-voices-in-the-intersubjective-space-and-beyond/> (viitattu 1.2.2020).

Honkasalo, Marja-Liisa ja Kaarina Koski, toim. 2017. *Mielen rajoilla. Arjen kummat kokemukset*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Toimituksia 1432.

Honkasalo, Marja-Liisa 2017a. "Ruumiillisuuden rajoilla". *Niin & Näin* 17 (3): 50–53.

Honkasalo, Marja-Liisa. 2017b. "Kirjoituksia elämästä". Teoksessa *Mielen rajoilla. Arjen kummat kokemukset*, toim. Honkasalo, Marja-Liisa & Koski, Kaarina. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Toimituksia 1432: 11–84.

James, William. 1902. *The Varieties of Religious Experience: A study of human nature-being, the Gifford lectures on natural religion delivered in Edinburgh 1901–1902*. New York: Random House.

Kokkonen, Tuija. 2017. *Esityksen mahdollinen luonto – suhde ei-inhimilliseen esitystapahtumassa*. Taideyliopisto: Acta Scenica 48.

Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social – An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Latour, Bruno. 1999. *Pandora's Hope: Essays on the reality of Science Studies*. Cambridge & London: Harvard University Press.

Latour, Bruno. 1993 *We Have Never Been Modern*. Cambridge: Harvard University Press.

Lehtonen, Jussi. 2010. *Samassa valossa. Näyttelijäntyö hoitolaitoksissa*. Helsinki: Avain.

Luhrmann, Tanya. 2018. "The Sound of Madness. Can we treat psychosis by listening to the voices in our heads?" *Harper's Magazine*, 336(2017), 45–54.

Luhrmann, Tanya & Marrow, Jocelyn, toim. 2016. *Our Most Troubling Madness*. Los Angeles: University of California Press.

Majeskog, Dagfinn, Raij, Tuukka & Honkasalo Marja-Liisa (tulossa). *Phenomenology of AVH among Finnish Voice Hearers*.

Merleau-Ponty, Maurice. [1945] 1962. *Phenomenology of Perception*. Ranskasta englanniksi kääntänyt Colin Smith. London: Routledge & Kegan.

Nauha, Tero. 2019. Performanssifilosofia – esitysten, esiintymisten ja performanssien filosofista performanssijateluun. <https://nivel.teak.fi/performanssifilosofiaa/>

Porkola, Pilvi. 2014. *Esitys tutkimuksena – näkökulmia poliittiseen, dokumentaariseen ja henkilökohtaiseen esitystaiteessa*. Acta Scenica 40.

Poutanen, Aatu. 2015. *Auditory Verbal Hallucinations in the Context of Religious and Mystical Experiences*. Uskonnontieteen kandidaattitutkielma. Turun yliopisto.

Raij, Tuukka, Valkonen-Korhonen, Minna, Holi, Matti, Therman, Sebastian, Lehtonen, Johannes & Hari, Riitta. 2009. "Reality of auditory verbal hallucinations." *Brain*, 132 (11), 2994–3001.

Ronell, Avital. 1991. *The Telephone Book. Technology, Schizophrenia and Electric Speech*. Nebraska: University of Nebraska Press.

Santanen, Sami. 2018. *Ajatuksen paikka*. Helsinki: Tutkijaliitto.

Schneider, Rebecca. 2011. *Performing Remains: Art and War in Times of Theatrical Reenactment*. New York and London: Routledge: Taylor & Francis.

Taylor, Diana. 2003. *Archive and Repertoire. Performing Cultural Memory in the Americas*. Durham: Duke University Press.

Varto, Juha. 2017. *Taiteellinen tutkimus*. Helsinki: Aalto.

Virtanen, Pirjo & Honkasalo, Marja-Liisa. 2020. "New Practices of Cultural Truth Making: Evidence Work in Negotiations with State Authorities." *Anthropology of Consciousness*, 31(1): 63–90.

Waldenfels, Bernhard. 2006/2011. *Phenomenology of the Alien*. Evanston: Northwestern University Press.

Waldenfels, Bernhard. 2002. *Bruchlinien der Erfahrung: Phänomenologie – Psychoanalyse – Phänomenotechnik*. Frankfurt aM.: Suhrkamp.

Whitaker, David. 1964. *Doctor Who in an exciting adventure with the Daleks*. London: Armada Books.

Woods, Angela, Jones, Nev, Alderson-Day, Ben, Callard, Felicity & Fernyhough, Charles. 2015. "Experiences of hearing voices: analysis of a novel phenomenological survey." *Lancet Psychiatry*, 2 (4), 323–331.

Woods, Angela, Jones, Nev, Bernini, Marco, Callard, Felicity, Alderson-Day, Ben, Badcock, Johanna C., Bell, Vaughan, Cook, Chris C.H., Csordas, Thomas, Humpston, Clara, Krueger, Joel, Laroi, Frank, McCarthy-Jones, Simon, Moseley, Peter, Powell, Hilary, Raballo, Andrea, Smailes, David, & Fernyhough, Charles. 2014. "Interdisciplinary Approaches to the Phenomenology of Auditory Verbal Hallucinations". *Schizophrenia Bulletin*, 40 (4), 246–254.